

УДК 325.83

ЖУКОВСЬКИЙ Є.О.

**СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ОСАДНИЦТВА
В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті досліджено процес проведення політики осадництва в контексті законодавчої діяльності польського уряду міжвоєнного періоду. Показано характеристику політико-правових і соціально-економічних змін у Західній Україні внаслідок реалізації політики осадництва. Доведено причини порушень майнових та особистих немайнових прав корінного українського населення, які зумовлені політикою шовінізму польської держави.

Ключові слова: *осадництво, шовінізм, Східна Галичина, Волинь, Друга Річ Посполита.*

В статье исследован процесс проведения политики осадничества в контексте законодательной деятельности польского правительства межвоенного периода. Дана характеристика политико-правовых и социально-экономических изменений в Западной Украине в результате реализации политики осадничества. Доказаны причины нарушений имущественных и личных неимущественных прав коренного украинского населения, обусловленные политикой шовинизма польского государства.

Ключевые слова: *осадничество, шовинизм, Восточная Галичина, Волинь, Вторая Речь Посполитая.*

The article investigates the process of implementing the siege policy in the context of the legislative activity of the Polish government of the interwar period. The characteristic of politico-legal and socio-economic changes in Western Ukraine as a result of the implementation of the siege policy is shown. The causes of violations of the property and personal non-property rights of the indigenous Ukrainian population, which were contained in the policy of chauvinism of the Polish state, were proved.

Key words: *siege, chauvinism, Eastern Galicia, Volyn, Second Rzecz pospolita.*

Вступ. Сучасні українсько-польські відносини в умовах протистояння російській агресії спрямовані на консолідацію зусиль щодо встановлення добросусідства та взаємодопомоги. Проте політичні відносини двох держав ґрунтуються на спільній історичній пам'яті, яка, окрім позитивних сторінок співіснування, засвідчує наявність протистояння двох народів, що виливалося в порушення прав і свобод. Необхідно зазначити, що порушення прав і свобод українського населення в міжвоєнний період стало слідством відповідних політико-правових і соціально-економічних змін у Західній Україні внаслідок реалізації політики осадництва. Отже, актуальність вивчення даних процесів з погляду історії права очевидна, особливо в сучасних умовах євроінтеграції.

Українські й іноземні дослідники приділяють значну увагу процесу реалізації політики осадництва, що проводилася польським урядом міжвоєнного періоду. Серед таких учених варто згадати В. Виздрика, С. Кондратюка, В. Макарчука, І. Мамонтова, В. Смолея, Т. Панфілової й інших. Водночас додаткових досліджень потребують проблеми соціально-правових наслідків результатів цієї політики.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз проведення політики осадництва в контексті законодавчої діяльності польського уряду міжвоєнного періоду. Завданням статті є характе-

ристика політико-правових і соціально-економічних змін у Західній Україні внаслідок реалізації політики осадництва.

Результати дослідження. Унаслідок політичних процесів у західноукраїнських землях у міжвоєнний період відбулися відповідні політико-правові зміни, зокрема, змінився традиційний для даних українських земель адміністративно-правовий устрій. Так, вже в січні 1920 р. у Східній Галичині скасовано всі органи місцевого самоврядування – галицький сейм і його виконавчий орган – крайовий комітет, повітові та громадські ради. Влада цілком належала командуючому військами та генеральному делегатові від польського уряду, а на місцях – урядовим комісарам [1, с. 11].

Відповідні норми польської Конституції 17 березня 1921 р. передбачали, що політичний лад держави буде ґрунтуватися на системі самоврядування з дуже широкими повноваженнями. Зокрема, ст. 3 декларувала, що державний устрій Речі Посполитої буде ґрунтуватися на засадах широкого територіального самоврядування, а представницькі органи самоврядування дістануть право на власні ухвали у сфері управління, культури і господарства [2, с. 39]. Ця базова норма Конституції відображала панівні в той час погляди на роль та суть самоврядування. Отже, Конституція містила демократичні декларації, які передбачали широкі повноваження та власну сферу компетенцій для органів самоврядування, але водночас у ній вказувалося на підпорядкування органів самоврядування чиновницькому апарату управління, що фактично перетворювало самоврядні інституції на додаток до державних адміністративних органів [3].

Найнижчою ланкою територіально-адміністративного устрою Польщі були гміни. Їхня кількість у повітах коливалася в Галичині від 9 до 14, а на інших українських землях – від 5 до 8. Гміни в Галичині успадкували території попередніх австро-угорських територіальних громад, на Волині, Підляшші і Холмщині – територію російських волостей [4, с. 105]. Загалом, польська система управління вирізнялася централізацією та посиленням антиукраїнської політики, особливо під час диктатури Ю. Пілсудського. Проте становлення і розвиток місцевого самоврядування на західноукраїнських землях органічно пов'язані з європейською теорією і практикою міжнародного права у сфері захисту прав національних меншин [5, с. 98].

1924 р. польський уряд почав послідовну ліквідацію місцевих органів самоврядування і вже до січня 1926 р. у Східній Галичині розпущено приблизно 80% сільських і майже всі повітові та гмінні ради. Для зміцнення окупаційного режиму в Східній Галичині польські власті застосовували політику дискримінації українського населення в господарсько-економічній діяльності, колонізуючи державно-адміністративний апарат шляхом звільнення під різними приводами з роботи службовців і робітників української національності. Звільняли українців з роботи насамперед на залізничному транспорті, на пошті, телеграфі. Так, частка службовців греко-католицького віросповідання в Галичині становила 15,6% від загальної кількості, робітників на транспорті – 27,1%, у промисловості – 30,2%, в аграрному секторі – 63,8% [6, с. 22]. Політичні процеси у Волинському воєводстві визначалися заходами Варшави, спрямованими на інкорпорацію Західної Волині до Другої Речі Посполитої. Польща не зустріла тут такого потужного опору, який чинила українська громадськість у Східній Галичині. Далися ознаки успадкована з імперських часів політична аморфність місцевого українства, низький рівень його національної свідомості. З метою ізоляції Західної Волині від Східної Галичини створили так звані «Сокальський кордон», що мав відмежовувати українське населення Волині від східногалицького й узаконити відмінність національної політики в цьому регіоні. Було поставлене завдання не допустити поширення періодичних видань зі Східної Галичини, діяльності східногалицьких партій чи організацій [1, с. 12].

12 лютого 1923 р. польський сейм у зверненні до західних держав висунув вимогу узаконити умови Ризького договору як чинника «господарської та політичної необхідності, неодмінної умови стабільності в Європі». Водночас польський уряд оголосив декларацію, в якій пообіцяв на підставі Конституції 1921 р. врегулювати відносини в Східній Галичині та захищати права місцевого українського населення. Цього було достатньо, щоб Рада послів Антанти в Парижі 14 березня 1923 р. надала Польщі всі юридичні права на володіння Східною Галичиною й офіційно визнала східні кордони Польської держави, встановлені Ризьким мирним договором. Рада послів також зобов'язала Польщу провести низку заходів в інтересах української меншини, насамперед впровадити територіальну автономію для Східної Галичини. На жаль, це зобов'язання так ніколи й не було реалізовано. Замість цього воєводства (Львівське, Тернопільське й Станіславське, що розташовувалися в Східній Галичині), а також так звані «змішані» території, Волинь і Південне Полісся, стали ареною польсько-української конфронтації [7, с. 255].

Як географічний регіон Західна Україна з'явилася після втрати Східною Галичиною міжнародного статусу. Вона складалася із трьох воєводств, утворених у лютому 1921 р. на українських землях, успадкованих П Річчю Посполитою від Російської імперії (Волинського, Поліського та Новгородського), а також із трьох воєводств, утворених у 1921 р. на місці постімперського намісництва «Галичини і Лодомерії» (Львівського, Станіславівського й Тернопільського) [8, с. 5]. Регіон був відображений у польському адміністративно-територіальному поділі. Навпаки, влада штучно зберігала так званий «Сокальський кордон», який до революції відділяв українські землі Російської імперії від таких же земель Австро-Угорщини. Причина була зрозумілою: прагнення обмежити вплив політично розвинутої галицької інтелігенції здебільшого на селянське населення територій, успадкованих від Російської імперії [7, с. 256].

Процеси колонізації й осадництва на західноукраїнських землях у досліджуваній період докорінно змінили політико-правові умови для місцевого населення. Зокрема, правовою базою для створення і функціонування органів місцевого самоврядування стала вже нова низка нормативно-правових актів, різних за змістом, часом і місцем видання, назвою, структурою, юридичною силою та суб'єктами, які видали ці акти. Вказані документи дослідники ділять на дві частини: статусні та виборчі. Перша частина – це нормативно-правові акти, що визначали поняття та компетенцію органів місцевого самоврядування різних рівнів. До другої частини належать акти, які регулювали порядок організації та проведення виборів, формування виборчих комісій, оголошення результатів та ін. [9, с. 18].

На території Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств територіальне самоврядування організовувалося на основі крайового галицького закону від 12 серпня 1866 р., де громада була найнижчою адміністративною одиницею самоврядування (село, присілок, місто тощо). На Волині владою Польщі була збережена російська система місцевого самоврядування, запроваджена земською реформою 1864 р., цілком підконтрольна царському апарату. До часу встановлення східних кордонів Польщі адміністрування тут здійснювало Цивільне управління Східних земель на чолі з генеральним комісаром, повноваження якого були передані центральним органам влади Польщі. Проте самоврядування тут і надалі регулювалося розпорядженнями Управління. Ще одна група документів – акти про міське самоврядування. На Волині до 1933 р. міське самоврядування спиралося на розпорядження генерального комісара Східних земель від 14 серпня 1919 р. У менших містах Галичини керувалися Законом 1896 р., у більших містах – Законом 1889 р. (за винятком Львова). Основна різниця між цими містами полягала в структурі органів самоврядування, проте всі вони мали міські ради. Місто Львів було «статутним», тут самоврядування нормувалося Спеціальним законом від 14 жовтня 1870 р. – Статутом [10, с. 164].

Наступна група актів безпосередньо визначала функціонування повітового самоврядування. На Волині воно встановлювалося Декретом Начальника держави «Про тимчасову повітову ординацію для території Польщі, що перебували під російською окупацією» від 4 лютого 1919 р. і об'єднувалося з органами загальної адміністрації. Повітове самоврядування в Галичині, органами якого були повітові ради і повітові виділи, врегулювалося Законом галицького сейму від 12 серпня 1866 р. «Про повітову репрезентацію та повітову виборчу ординацію». Окрема група актів стосувалася місцевого самоврядування на рівні воєводства. Такий рівень самоврядування реально не створювався [11, с. 117].

Надалі в Польщі відбувалася реорганізація самоврядування в напрямі його централізації і підпорядкування урядовій адміністрації. Цей етап розпочинається ухваленням нового Закону «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування» від 23 березня 1933 р. Закон уніфікував на всій території держави систему самоуправління. Між громадою і повітовим староством по всій Польщі вводилася нова ланка адміністрації – волость, апарат якої мав проводити політику колонізації Західної України. Названий закон став підставою для ухвалення міністром внутрішніх справ Польщі низки розпоряджень, спрямованих на створення механізму його реалізації. Звичайно, проблеми національних меншин не вичерпувалися суттю законів. Величезною проблемою були стосунки між різними національними середовищами, а також взаємні стереотипи й упередження. Погоджуємося з О. Юхимюк у тому, що аналіз правових джерел, що стали основою проведення виборів органів самоврядування різних рівнів на території Західної України в міжвоєнний період, та результатів виборів достатньо підтвердив їхню залежність від волі центральних властей [12, с. 112].

У свою чергу, центральна влада, проводячи політику централізації місцевого самоврядування на західноукраїнських землях, спрямувала регуляторний вплив законодавчих актів у цій

сфері на аграрне життя регіону. Так, у червні 1919 р. уряд І. Падеревського вніс на розгляд сейму проект земельної реформи. Цей правовий акт передбачав створення такого аграрного устрою, який повинен опиратися насамперед на сильні, здорові й здатні до інтенсивного ведення господарства і базуватися на приватній власності різного типу і величини [13]. Сеймова ухвала передбачала створення нових господарств шляхом колонізації, збільшення карликових господарств до нормальних. Постанова сейму від 10 липня 1919 р. не мала сили закону і навіть не була опублікована в «Щоденнику законів», що, зрозуміло, нікого не зобов'язувало до виконання. І тільки 15 липня 1920 р. польський сейм ухвалив новий аграрний закон – Виконавчі правила до «Основ земельної реформи 10 липня 1919 р.»). Цим актом передбачено щорічне парцелювання урядом 200 тис. га державних земель, занедбаних маєтків, земель військових спекулянтів і лише в останню чергу поміщицьких господарств, для яких визначено вищу норму землекористування до 60 га в промислових та приміських зонах, 180 га – у сільськогосподарських; для західних і східних воєводств – українських і білоруських – до 400 га [14, с. 30]. Земля понад норму підлягала викупу і була призначена на парцеляцію й осадництво [1, с. 14].

17 грудня 1920 р. польський сейм ухвалив закон про забезпечення землею солдатів польського війська і поселення військових колоністів у деяких повітах на території Віленського, Білостоцького, Новогрудського, Поліського і Волинського воєводств. Земельна реформа, яку здійснював польський уряд, принесла мало користі українському селянству, оскільки більшість парцелюваних земель відходила до польських селян та до новоприбулих цивільних і військових колоністів. Особливість проведення земельної реформи в Східній Галичині й Західній Волині полягала в тому, що польські політичні кола розглядали її як національно-політичну проблему, у процесі вирішення якої розраховували перетворити польську національну меншість на більшість і підготувати сприятливий ґрунт для досягнення своїх політичних цілей – асиміляції та колонізації українського населення [1, с. 15].

Отже, політико-правові зміни, що відбулися внаслідок політики осадництва в західноукраїнських землях досліджуваного періоду, засвідчують послідовність польської влади у сфері звуження правових гарантій українців у складі II Речі Посполитої. Дана політика призвела до суттєвих змін у соціально-економічній сфері життя українців у міжвоєнній Польщі.

Польська урядова аграрна політика на західноукраїнських землях ставила перед собою такі основні завдання: освоєння зруйнованих війнами сільськогосподарських угідь; збереження поміщицьких маєтків; передачу розпарцелюваних земель польським осадникам; вирішення проблеми аграрного перенаселення на етнічних польських землях; отримання підтримки та довіри з боку польського населення без урахування економічної доцільності; інтеграцію українських земель в єдиний господарський організм, де галицьке село розглядалося як резерв дешевої робочої сили та сільськогосподарської продукції. За таких умов реалізація аграрної політики насильницькими методами, нехтування інтересами непольського селянства, яке становило більшість, заздалегідь ставили сільське господарство краю в нерівноправне становище [15, с. 74].

Висновки. Отже, політико-правові і соціально-економічні зміни в Західній Україні внаслідок реалізації політики осадництва призвели до переформатування державно-політичного, соціально-економічного і культурно-національного життя в краї. Державно-політичні зміни виразилися в остаточному закріпленні західноукраїнських земель у складі Польщі з упровадженням колонізаційної політики, що насамперед виявилось в докорінній зміні адміністративно-територіального устрою, централізації органів місцевого самоврядування, законодавчому закріпленні аграрних реформ у формі розпаювання українських земель серед польських землевласників. Соціально-економічний аспект даних змін призвів до зменшення частки землеволодінь серед українського селянства і перерозподілу сільськогосподарських угідь на користь польських колоністів, що здійснювалося згідно із законодавчо врегульованим порядком. Культурно-гуманітарні зміни виявилися в динаміці демографічного складу населення до збільшення польського населення та у формуванні підґрунтя етнонаціонального протистояння корінного населення та прибулих польських колоністів. Зазначені чинники, безперечно, висвітлюють політику польської влади в західноукраїнських землях як спрямовану на тотальне порушення майнових та особистих немайнових прав корінного населення, що відбувалося всупереч зобов'язань, покладених на Другу Річ Посполиту Радою послів Антанти 1923 р.

Список використаних джерел:

1. Смолей В. Польське цивільне і військове аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст (1919–1939 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. 112 с.
2. Konstytucja 17 marca 1921 r. Warszawa, 1921. 70 s.
3. Кондратюк С. Правовий статус органів місцевого самоврядування за Конституцією Польщі 1921 р. Збірник наукових праць Львівського державного університету внутрішніх справ. Юридичні науки. – 2008. Вип. 3. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/nauk/visnyky/nvsvy/03_2008/03_2008.htm.
4. Дністрянський М. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій. Л.: Світ, 1992. 144 с.
5. Кондратюк С. Місцеве самоврядування на західноукраїнських землях як джерело українського парламентаризму: історико-правовий аспект. Вісник Академії управління МВС. 2010. № 2 (14). С. 89–99.
6. Statystyka Polski. Warszawa, 1925. T. IV. 139 s.
7. Яцишин Н. Правовий статус західноукраїнських земель та становище української меншини в складі II Речі Посполитої (1918–1939 рр.). Юридичний вісник. 2014. № 6. С. 251–257.
8. Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії. Голос України. 2002. 9 листопада. С. 4–5.
9. Юхимюк О. Організація місцевого самоврядування в Західній Україні за Конституцією Польщі 1921 р. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових статей. Івано-Франківськ, 2002. Випуск VIII. С. 17–20.
10. Юхимюк О. Організація центральних органів державної влади та управління Польщі за Конституціями 1921 і 1935 рр. Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. 2002. № 3. С. 162–168.
11. Юхимюк О. Правовий статус органів місцевого самоврядування на території Волині (1919–1939 рр.). Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики XXI ст.: матеріали доповідей учасників I науково-практичної конференції (17 квітня 2003 р.). Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. С. 115–118.
12. Юхимюк О. Організація місцевого самоврядування на території Західної України у складі Польщі за Законом 1933 р. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали IX регіональної науково-практичної конференції, 13–14 лютого 2003 р. Львів, 2003. С. 110–112.
13. Reformarolna. Ustawy i Rozporządzenia dotyczące ustroju Rolnego Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, Wrzesień, 1919. S. 11.
14. Zaworski J. Reformarolna. Tekstustaw i rozporządzen. Kraków, 1926. 67 s.
15. Виздрик В. Соціально-економічні наслідки польської аграрної політики в Галичині у міжвоєнний період. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. 2014. № 809. С. 73–79.